

”Vad kan politiska teoretiker som någon har det minsta nytta av?”

Om normativ politisk teori och politisk praktik

Ludvig Beckman & Ulf Mörkenstam

I

Politiska teorier finns runt omkring oss. När våra folkvalda politiker förklarar och rättfärdigar förslag till förändringar inom till exempel skolan, finns vid sidan om argument om hur verkligheten ser ut – ”praktiska omständigheter kräver”, eller ”reformen är en nödvändighet” – också en underliggande och ofta outtalad normativ dimension: så här bör (en bra) skola se ut. Men politisk teoretiska diskussioner präglar också vardagen: i fikarummet på jobbet, vid köksbordet och i media. Låt oss ta ett exempel från en vanlig svensk arbetsplats, där en av de anställda var mycket upprörd:

Men jag har en arbetskamrat här som är... bara för att han inte pratar och skriver så bra svenska så har han mycket sämre lön än vi andra har men han kan faan så mycket mer än vad jag kan om det, det här vi behöver skruva på och var grejer finns och allt sånt här va och det värderas olika. (Boréus & Mörkenstam 2010: 9)

Vad den anställde fann upprörande var att det fanns ojämlikheter i lön på hans arbetsplats som inte kunde förklaras med att de som tjänade mer var duktigare i sin yrkesroll, att de arbetade hårdare än andra, eller tog ett större ansvar. Istället var skillnaderna i lön beroende av hur väl man kunde prata det svenska språket. Och det tyckte han var orättvist, så bör inte löner sättas.

Upplevd orättvisa väcker ofta starka känslor. Rättvisa är – tillsammans med många andra begrepp, som exempelvis jämlikhet och frihet – viktiga i vårt vardagliga tänkande och för hur den politiska verkligheten beskrivs och bedöms. De förhållanden som kan beskrivas med dessa begrepp upprör och förnöjer och de principer och värden som förknippas med dem är vägledande för hur vi anser att individer och stater bör agera och organiseras. Och mer konkret, för att återknyta till löneojämlikheter, de kan vägleda oss i vad som borde värderas på en arbetsplats.

Utifrån vad som hittills sagts behöver vi knappast tillägga att normativa frågor som regel är kontroversiella. Kanske just därför har politisk teori ofta betraktas som lite vetenskapligt suspekt: är det verkligen möjligt att på ett vetenskapligt sätt granska normativa argument och besvara normativa frågor? Föreställningar om hur människor bör handla är ju, enligt en vanlig uppfattning, en fråga om tycke och smak. De är åsikter – ofta baserade på känslor – och inte påståenden som, liksom påståenden om hur verkligheten kan beskrivas eller förklaras, kan vara mer eller mindre välgrundade med avseende på empiriska data. Istället för att spekulera i hur samhället *bör* se ut borde därför samhällsvetenskapen ägna sig åt att beskriva och förklara de beteenden och institutioner vi ser omkring oss, alltså hur saker och ting *är*.

I en mytologiserande historieskrivning beskrivs detta som det dominerande synsättet under början av 1900-talet, med följden att politisk teori inte betraktades som ett seriöst akademiskt ämne. Även inom svensk statsvetenskap fick denna uppfattning stort inflytande: statsvetarens uppgift är att producera så goda faktaunderlag som möjligt och det värderande momentet bör lämnas över till medborgarna själva och i synnerhet till deras valda företrädare (se t.ex. Westerståhl 1993).¹ För att fortsätta mytologiseringen av den politiska teorins historia, är det brukligt att hävda att den återfick självförtroendet i och med utgivningen av John Rawls *A Theory of Justice* (1971). Rawls visade att argument för en normativ teori (i det här fallet om fördelningsrättvisa) kunde utvecklas på ett systematiskt sätt och utan att hänfälla åt vare sig tyckande eller metafysik. Därmed inte sagt att kritiken mot politisk teori skulle ha upphört. Tanken att en statsvetares viktigaste uppgift är att producera faktaunderlag åt politikerna, vilka sedan utformar de normativa ställningstagandena, lever kvar. I dag formuleras den tanken gärna som att en statsvetare bör ägna sig åt samhällsnyttig empirisk forskning, eller som en svensk statsvetarprofessor uttryckte det, forskning ”som gör att journalister kan ringa och få svar på sina frågor. Fakta! Vad kan politiska teoretiker som någon har det minsta nytta av?”²

Visst är det riktigt att normativa teorier vilar på antaganden och därför knappast kan bevisas vara sanna och riktiga (vilket kanske oftast är vad journalister vill ha, någon som säger sanningen om socialdemokratiens kris, eller om den borgerliga skattepolitikens verkliga effekter utifrån vederhäftiga empiriska studier). För giltigheten av normativa teorier och påståenden finns det inga observerbara belägg. Men detta är å andra

sidan mindre av ett problem än vad som först tycks vara fallet, eftersom avsaknaden av observerbara belägg i hög grad också gäller utgångspunkterna för empiriska undersökningar. Även empiriska påståenden vilar på antaganden som inte själva är föremål för undersökning. Inte minst vilar empirisk samhällsvetenskaplig forskning på antaganden om vilka frågor och problem som är betydelsefulla och angelägna att undersöka. Men vad som är betydelsefullt och angeläget kan bara avgöras med hänvisning till normativa ställningstaganden. Och det är just dessa frågor som sysselsätter den politiska teorin. Det finns således all anledning för empirisk forskning att vända sig mot den politiska teorin för att få inspiration och kunskap om vad som bör utforskas. Politisk teori undersöker några av de väsentliga utgångspunkterna för den forskning som syftar till att beskriva eller förklara politiska institutioner, beteenden och händelser. Empirisk forskning utan anknytning till normativa frågeställningar riskerar att bli banal. En förlängd slutsats är att all samhällsvetenskaplig forskning har normativa inslag. Eller som en annan statsvetarprofessor har hävdat: ”Om det skulle finnas forskning som är icke-normativ, då är det nog att räkna folkpartister ... och det brukar gå rätt fort”.³

Det väsentliga är således inte om en undersökning vilar på antaganden, utan om det finns goda skäl för att (tills vidare) acceptera de antaganden som den vilar på. Och just denna del av forskningsprocessen, att reflektera över vilka grundläggande antaganden och värden som ryms i olika beskrivningar av verkligheten, är central i politisk teori. Att värdepremisserna och grundläggande antaganden ofta är outtalade, implicita eller till och med fördolda – i så väl forskningen som i politiken – gör det extra angeläget att ta sig tid att reflektera kring kopplingen mellan politisk teori och politisk praktik, mellan värdering och handling. Empirisk forskning behöver därför politisk teori. Men politisk teori behöver samtidigt empiriska kunskaper om politik. Utan tydlig anknytning till empiriska studier riskerar politiska teoretiker att ”torrsimma” i ett evigt kommenterande av vad andra kollegor skrivit (jfr Shapiro 2002). Frågan är dock hur det mer konkret är möjligt att förena politisk teori med empiriska studier av politisk praktik?

II

En första och tämligen okontroversiell uppgift för politisk teori handlar om att utifrån logiska utgångspunkter granska politiska påståenden. Innebörden av och bruket av begrepp som ”stat”, ”auktoritet”, ”rättvisa”

och ”demokrati” kan diskuteras och bringas till klarhet utan att syftet är att framföra en normativ uppfattning. Snarare kan syftet vara att precisera innebörden av centrala begrepp eller att utveckla dem på ett sätt som är fruktbart för att förstå något specifikt problem. Vidare kan argumenten för olika uppfattningar granskas med avseende på hur väl de motiveras, utan att syftet är att framföra en egen normativ tes. En sådan *analytisk* orientering – eller vad Tingsten skulle kalla för en idékritisk riktning – tjänar tydliga kritiska syften. Genom att påvisa oklarheter, motsägelsefullheter eller ofullständigheter i den politiska argumentationen bidrar den till att avslöja svagheter i andras argumentation. En hårdnackad analytisk politisk teori förmedlar inga slutsatser om hur vi bör agera. Den kan däremot bidra till att göra det politiska tänkandet klarare och tydligare.⁴

En andra central uppgift för politisk teori är värderande eller normativa analyser. Denna typ av forskning är sedan länge accepterad inom andra samhällsvetenskapliga ämnen. Inom exempelvis nationalekonomi utgör t.ex. ”resursoptimering” eller ”effektivitet” en fruktbar utgångspunkt för att kritiskt värdera politiska beslut och politiska institutioner. Sådana analyser har sällan som syfte att visa att effektivitet är ett normativt riktigt kriterium på politiska beslut. Poängen är snarare att visa vilka de politiska besluten borde ha varit givet att effektivitet är eftersträvansvärt. En sådan ”*givet att*” analys borde naturligtvis vara möjlig även med andra värden som utgångspunkt, av det enkla skälet att effektivitet ju inte är det enda som är eftersträvansvärt. Hur kan skolpolitiken värderas utifrån ett jämställdhetsperspektiv? Hur bör de rika ländernas politik gentemot världens fattiga se ut utifrån ett rättviseperspektiv? Bör dödshjälp vara tillåtet utifrån liberala utgångspunkter? När den politiska teorin försöker besvara frågor som dessa är syftet att generera insikter om vilka politiska beslut och institutioner som är acceptabla givet vissa normativa utgångspunkter. Därmed får vi möjlighet att lära oss något nytt om den politiska värld vi befinner oss i men också om implikationerna av betydelsefulla ideal och principer som många ansluter sig till. Syftet är inte att framföra egna subjektiva värderingar, utan att öka vår kunskap om svåra politiska frågor och hur de kan lösas. Än mer belysande blir ofta en sådan ”*givet att*” analys om den systematiskt preciserar skillnaderna mellan olika tänkbara normativa utgångspunkter – och kanske rentav använder sig av flera av dem i utvärderingen.

Ett tredje slags politisk teoretisk analys – normativ analys i ”*egentlig mening*” – är den som syftar till att rättfärdiga en normativ position

(se även Badersten 2006). Ambitionen är inte längre att enbart förmedla kritik mot andras argument och inte heller att enbart besvara frågor om vilka politiska beslut som borde genomföras givet en bestämd utgångspunkt. Här är det istället utgångspunkten som är föremål för undersökning. I själva verket motsvarar normativ analys i egentlig mening närmast det slags verksamhet som tidigare beskylldes för att utgöra ”metafysiska spekulationer”. Men metoden som används är inte spekulation utan argumentation. En normativ analys i egentlig mening strävar efter att pröva argumenten för och emot grundläggande normativa påståenden, vilka i andra fall vanligen tas för givna. Om det första slaget av politisk teoretisk analys (ovan) ställer frågor om exempelvis jämlikhetsprincipens innebörd, det andra slaget använder jämlikhetsprincipen som utgångspunkt för att utvärdera olika politikområden, så frågar den normativa analysen i egentlig mening vilka skäl som talar för och emot att acceptera jämlikhetsprincipen som utgångspunkt för offentlig politik? Vill vi besvara den senare frågan kommer vi att behöva göra nya antaganden, men för att svaret skall vara lärorikt måste vi också försöka bemöta de invändningar som är relevanta. Vilken betydelse har exempelvis jämlikhet i jämförelse med värdet av personlig frihet? Att identifiera värdekonflikter och argumentera för hur vi bör förhålla oss till dem – eller om de alls utgör konflikter – är en central del av detta forskningsfält. När grundläggande värden står emot varandra ger dock inte den normativa analysen i ”egentlig mening” någon klar och enkel vägledning i hur en sådan värdekonflikt skall lösas och vilket värde som skall prioriteras. Det är istället trovärdigheten i själva argumentationen – de skäl som anförs – som faller avgörandet.

Både ”givet att” analysen och normativ analys i ”egentlig mening” är i hög grad teoristyrda. Den analytiska processen rör sig från teori till empiri; empirisk forskning tjänar antingen illustrerande syften eller som stöd för argumentationen. Det har ofta medfört att politiska teoretiker snarare har diskuterat grundläggande principer för samhället än hur institutioner bör utformas för att hantera mer konkreta policyfrågor. Den politiska teoretikern har med andra ord ofta mer att säga om skälen för en rättvis fördelning av nyttigheter och inflytande än hur institutioner bör utformas för att minska arbetslösheten, inflationen eller statsskulden. Vi tror dock att empiriska studier även kan (och bör) ha en mer central roll i den normativa analysen, i synnerhet för att identifiera konflikter och dilemman i den politiska praktiken som med fördel kan göras till föremål för normativ analys. Politiska beslut och reformer leder inte sällan till målkonflikter,

där åtgärder som syftar till att främja ett visst värde riskerar att ske på bekostnad av andra värden. Ett aktuellt exempel är den mellan att värna medborgarnas och landets säkerhet och att respektera individens demokratiska och mänskliga rättigheter (se t.ex. Waldron 2010).

En sådan normativ analys har i bästa fall förmågan att bidra både till den offentliga debatten om centrala målkonflikter och till den teoretiska utvecklingen inom ämnet. De svar vi söker bör kunna vara belysande både för det enskilda fallet och för den mer generella normativa teorin. En förutsättning för detta tillvägagångssätt är insikten att normativ politisk teori inte rymmer precisa svar på alla specifika problem som uppstår i den politiska praktiken. För att leverera underbyggda normativa slutsatser i specifika fall måste vi således lära oss mer om fallets empiriska egenskaper och dessutom vidareutveckla den teoretiska utgångspunkten. På så vis kan resultatet bidra till den politiska teorin på generell nivå just eftersom den utgår från och arbetar i närkamp med den politiska verkligheten. Ett lyckat exempel på nära samspel mellan empiriska och normativa frågeställningar är Will Kymlickas forskning som i snart två decennier bidragit till teorier om rättvisa och jämlikhet i relation till etnisk mångfald genom att föra diskussionen i nära anslutning till gällande politisk praktik och aktuella samhällsförändringar (se t.ex. Kymlicka 1995).

Ett annat exempel är frågor om avgränsningen av rösträtten i en demokrati. En hastig blick på reglerna för rösträtt i samtida politiska system lär oss att den ”allmänna rösträtten” i praktiken rymmer många undantag. Barn och unga saknar uppenbarligen rösträtt, men så även personer som avtjänar fängelsestraff i en majoritet av demokratierna. En fråga är därför vilka undantag från den allmänna rösträtten som bör accepteras? Ett synsätt är att en sammanslutning är mer demokratisk ju fler av dess medlemmar som får delta i omröstningar. Ett annat synsätt är att alla som påverkas av politiska beslut bör ha rätt att påverka beslutens innehåll. Båda dessa synsätt reser ytterligare frågor om vem som är ”medlem” av en politisk gemenskap och vilka former av ”påverkan” som skall anses relevanta. Och en annan mer generell fråga som dessa perspektiv ger upphov till är vad som skall menas med ”mer demokratisk” och från vilka utgångspunkter vi kan rättfärdiga påståenden om att någon ”bör inkluderas”. Det kan anses vara en skillnad mellan att fråga vilka begränsningar av rösträtten som är rimliga givet vissa principiella krav, exempelvis på likabehandling, och att fråga hur sådana begränsningar påverkar graden av demokrati. I det förra fallet kommer vår undersökning att bidra till en rättvisediskussion, i det andra fallet

till diskussioner om demokratibegreppet. Den till synes enkla frågan om rösträttens begränsningar kan följaktligen utgöra startskottet till en vidare undersökning om en rad mer generella teoretiska problem, samtidigt som den är uppenbart policyrelevant och av betydelse för politisk praktik.

Empiriska analyser kan också tjäna som normativ kritik av politisk praktik på andra sätt. Historiska studier ökar exempelvis förståelsen för vad som är politiskt möjligt idag (om än inte alltid normativt önskvärt) utifrån hur institutioner, lagar och strukturella förutsättningar vuxit fram. Utgångspunkten är att historien alltid begränsar politiska aktörers framtida handlingsutrymme, eller som det uttrycks i ett inte helt okänt citat: ”Människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande.” (Marx 1971: 33). För att exempelvis förstå svensk politik i invandringsfrågor och dess normativa grund, är det viktigt att förstå politikområdets historiska kontext. De problem, orsaker och lösningar som diskuteras idag har inte uppstått i ett tomrum, utan tidigare förd politik och gällande lagstiftning är både möjliggörande och begränsande. Vilken betydelse har det exempelvis haft att politiken i invandringsfrågor under den första halvan av 1900-talet förklarades och rättfärdigades utifrån föreställningen att en ökad invandring utgjorde ett hot mot ett välordnat svenskt samhälle och nationens ekonomiska välmående? Eller som det uttrycktes i en riksdagsskrivelse 1907: en invandringslag borde utarbetas så snart som möjligt, vilket ”hindrade invandring och bosättning här af sådana individer, hvilka kunde befaras komma att utöva en moraliskt och ekonomiskt skadlig inverkan på det svenska folket”.⁵ Med en normativ ansats är inte det historiska händelseförloppet i sig det centrala – även om det är den empiriska studien som står i fokus – utan det ger oss möjliga förklaringar till dagens situation och möjlighet att tydligare formulera vad som är politiskt möjligt *och* samtidigt normativt önskvärt.

III

Vardagsspråket präglas av normativa omdömen och av ställningstaganden från olika politiska partier, myndigheter och organisationer. Politisk teori kan då vara till nytta för att klargöra, fördjupa och bedöma det normativa momentet i den argumentation som förs, vilket kan tydliggöra vår egen och andras position i vissa frågor. Politisk teori kan också bidra till att belysa

och ta ställning till målkonflikter i den offentliga politiken genom att föras i direkt anknytning till aktuella politiska problem. Politisk teori är inte en subdisciplin tydligt åtskild från empiriska studier och ”verklighetens forskning”. Politisk teori är snarare en naturlig del av – och en förutsättning för – forskning som har politisk relevans och praktisk-politisk nytta. Det är utifrån normativa antaganden som samhällsforskningen får sin betydelse och en politisk teoretisk undersökning av dessa antaganden kan därför påverka vilken empirisk forskning som är angelägen att bedriva.

Normativ forskning har dock även sina egna frågor och får inte enbart betydelse genom att tjänstgöra som stödtrupp. Inom alla områden där lagar, regler och normer reglerar människors beteenden, är det möjligt att ställa frågor om hur det bör vara. Den som hävdar att sådana frågor inte kan besvaras, får givetvis inga svar på hur det bör vara. Och den som bara ”tycker till”, får inga välgrundade svar på hur det bör vara. Den som önskar underbyggda svar på normativa problem gör därför klokt i att ta på allvar en politisk teori som systematiskt analyserar alla omständigheter, både normativa och empiriska, som är relevanta för den problematik vi intresserar oss för.

Noter

- 1 Bilden av statsvetenskapen som obenägen att bedriva normativ argumentation lever på många håll kvar, se t.ex. Calmfors i denna volym.
- 2 ”Z”, svensk professor i statsvetenskap 2007.
- 3 ”Y”, svensk professor i statsvetenskap 2001.
- 4 Herbert Tingsten var en central företrädare för denna uppfattning i den svenska statsvetenskapen. Se Beckman (2006).
- 5 Riksdagens skrivelse nr 33 1907 med begäran om framläggande af förslag till en invandringslag, s 5.

Referenser

BADERSTEN, BJÖRN, 2006. *Normativ metod. Att studera det önskvärda*. Lund: Studentlitteratur.

BECKMAN, LUDVIG, 2006. ”Idékritik och statsvetenskapens nytta”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 108(4), s 331–342.

- BORÉUS, KRISTINA & MÖRKENSTAM, ULF, 2010. *Spjälorna i buren. En arbetsplatsstudie av ojämlikhet mellan kvinnor och män, invandrade och infödda*. Lund: Studentlitteratur.
- KYMLICKA, WILL, 1995. *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- MARX, KARL, 1971. *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Riksdagens skrivelse nr 33, 1907.
- RAWLS, JOHN, 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SHAPIRO, IAN, 2002. "Problems, methods, and theories in the study of politics, or what's wrong with political science and what to do about it", *Political Theory* 30 (4).
- WALDRON, JENNY, 2010. *Torture, terror and trade-offs. Philosophy for the White House*. Oxford: Oxford University Press.
- WESTERSTÅHL, JÖRGEN, 1993. "Om statsvetenskapens förträfflighet", i Wittrock, Björn m.fl. (red), *Politikens väsen*. Stockholm: Tiden.